

Літаратура

1. *Прыгодзіч М. Р.* Словаскладанне ў беларускай мове. – Мінск, 2000. – 227 с.
2. Славянско езигознание, кн. 2. Словообразователна и семантична структура на сложните прилагателни в славянските езици / М.Деянова [и др.]. – София, 1980. – 224 с.

Т.А. Кісель, А.М. Макарэвіч

Лексіка-семантычны аналіз устарэлых германізмаў у беларускай мове

Сярод устарэлых запазычанняў сучаснай беларускай мовы значную частку складаюць германізмы. У “Слоўніку іншамоўных слоў” (далей – СІСБ) А.Булыкі намі зафіксавана больш за 200 гэтых намінацый.

Згодна з агульнапрынятай у мовазнаўстве класіфікацыяй, у СІСБ можна вылучыць дзве групы архаізмаў – *уласна лексічныя архаізмы* (большасць): **фехтмайстар** (ням. *Fechmeister*) – *уст.* ‘настаўнік фехтавання’; **цэйхгаўз** (ням. *Zeughaus*) – *уст.* ‘вайсковы склад зброі і абмундзіравання’; **штэйгер** (ням. *Steiger*) – *уст.* ‘горны майстар у рудніках’ ды інш.; і *семантычныя архаізмы*: **бунт** (польск. *bunt*, ад ням. *Bund*) – *уст.* ‘звязак, кіпа; стос’, **лбзунг** (рус. *лозунг*, ад ням. *Losung*) – *уст.* ‘пароль’, **рум** (ст.-польск. *rum*, ад с.-в.-ням. *rūm*) – *уст.* ‘месца пагрузкі; вольнае месца’, **танцмайстар** (ням. *Tanzmeister*) – *уст.* ‘настаўнік танцаў’ і інш. Прааналізуем некаторыя з іх.

На думку аўтараў этымалагічнага слоўніка беларускай мовы, слова **гешэфт** (як і рускае **гешэфт**, і украінскае **гешэфт**) запазычана (магчыма, праз польскую) з нямецкага *Geschäft*. У сучаснай нямецкай мове найменне **гешэфт** (*Geschäft*) з’яўляецца мнагазначным агульнаўжывальным словам. Напрыклад, у “Нямецка-рускім слоўніку” (1977) знаходзім: **гешэфт** – ‘1. справа, занятак. 2. справа, здзелка, гандлёвая аперацыя. 3. фірма, прадпрыемства, справа; гандлёвы дом, магазін’ (т. 1, с. 543).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове гэтая назва замацавалася толькі ў адным значэнні (адбылося звужэнне семантыкі) ‘спекуляцыйная, выгадная здзелка’ і набыло адмоўную характарыстыку. У пачатку ХХ ст. лексічная адзінка **гешэфт** выкарыстоўвалася ў беларускай мове са значэннем ‘грашовы інтарэс’ і мела адпаведны дэрыват – **гешэфтаваць** ‘1. раіцца, радзіцца наконт **гешэфту**. Заўсёды можна відзець у месцы іх [шынкароў] гурток. Усё **гешэфтуюць**... 2. Перан. Жыць за кошт чаго-н. Гэты мужык, як паказывалі яго землякі, толькі тым **гешэфтуе**, што валочыцца па судах, ды жыўцём людзі **закапывае**’ [6, т. 1, с. 437-438]. Аналізуемае слова ўжываецца ў творах беларускіх пісьменнікаў. Напрыклад, укладальнікі “Слоўніка мовы Янкі

Купалы” (1997) адзначаюць: **гішэфт**. Яўр. Карыслівая справа: *Чаго лезеш горш каросты І гішэфты мне псуеш ты?* Сон на кургане (т. 1, с. 300). У гаворцы жыхароў усходняй Магілёўшчыны гэты германізм меў значэнне ‘сакрэтныя справы’: *Яны вядуць геішэшт*. Хвёдараўка Краснап. [1, с. 134].

У лексікаграфічных крыніцах **гешэфт** тлумачыцца па-рознаму. Некаторыя даведнікі не фіксуюць гэтага наймення. Няма германізма, да прыкладу, у “Гістарычным слоўніку беларускай мовы”, у “Слоўніку беларускай мовы” І.Насовіча, у перакладных слоўніках 20-х гадоў XX ст., у “Руска-беларускім слоўніку” 1953 года. Аўтары “Беларуска-рускага слоўніка” (1962) уключаюць **гешэфт** у склад устарэлай размоўнай лексікі (паметы ‘*праст. уст.*’). А ў “Слоўніку беларускай мовы” (1987) германізм разглядаецца толькі як размоўнае (памета ‘*разм.*’). Паводле тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы, **гешэфт** ‘спекуляцыйная, выгадная здзелка’ лічыцца размоўным устарэлым словам і мае адпаведныя стылістычныя паметы (*разм. уст.*). Аднак, мовазнаўца А.Булыка ў СІСБ адзначае непасрэднае запазычанне гэтай лексемы з нямецкай мовы (без пасярэдніцтва польскай мовы) і рэгіструе яе без усялякіх памет, тым самым залічвае германізм да агульнаўжывальных слоў сучаснай беларускай мовы: **гешэфт** (ням.*Geschäft*) – ‘спецыяльная, выгадная здзелка’ (т. 1, с. 355). У склад актыўнай лексікі гэтую назву вяртаюць Б.Плотнікаў і В.Трайкоўская ў “Слоўніку цяжкасцяў беларускай мовы” (2004). А ў “Слоўніку сінонімаў беларускай мовы” (2004) С.Шведава германізм з’яўляецца нават дамінантай у сінанімічным радзе: **гешэфт** – спекуляцыя, махінацыя, здзелка (с. 115).

Найменне **гешэфт** (**гішэфт**, **гэшэшт**, **гішэшт**) набыло розныя значэнні ў гаворках сучаснай беларускай мовы. На Брэсцка-Пінскім Палессі германізм захаваўся ў структуры ўстойлівых адзінак. Як адзначае Ф.Янкоўскі, раней “запазычанае і агульнаўжывальнае слова асвойваецца, уваходзіць у кантэкстныя словаспалучальныя сувязі і становіцца кампанентам фразеалагізма, як і ісконныя, уласна лексічныя адзінкі мовы”. Напрыклад, на Целяханшчыне лексема **гешэфт** з’яўляецца састаўным кампанентам фразеалагізма *гешэфты маті* ‘пра стан адносінаў’: *З яго лепшы гешэфты маеіш, чым з намі* (в. Бабровічы Івацэвіцкі раён). А ў гаворцы жыхароў вёскі Фядоры Столінскага раёна зафіксаваны фразеалагізм *гэшэфт маты* са значэннем ‘сябраваць, быць у добрых стасунках’. Тут таксама ўжываюць і само слова **гэшэфт** ‘справа, адносіны, стасункі’ і вытворнае ад яго **гэшэфтоваты** ‘распараджацца’: *А шо ій, вона тылькі і гэшэштуе грошыма налева і направа*. У вёсцы Рубель гэтага ж раёна **гішэфт** – ‘вырашэнне агульнай справы (часам сакрэтнай)’. У гаворках цэнтральнай дыялектнай зоны Беларусі германізм **гешэфт** змяніў семантыку і выкарыстоўваецца ў значэнні ‘плётка’: *Як паднімецца з раніцы, дык і пайшла гешэфты па хатах насіць* (в. Ціханава Слабада Стаўбцоўскі раён) [5, т. 1, с. 93]. На Гродзеншчыне гэтая лексема не выкарыстоўваецца, але ў “Слоўніку Гродзенскай вобласці” (1983) зарэгістраваны яе дэрыват **гішэхтаць** ‘сакрэтнічаць’ (с. 114).

Германізм **гешэфт** вядомы суседнім мовам. У сучаснай польскай мове лексема *geszeft* ужываецца ў гутарковым стылі са значэннямі – ‘афёра; несумленная трансакцыя’ (паметы ‘разм. *paگرد*.’), мае вытворныя *geszefciarz* ‘спекулянт’, *geszefciarski* ‘спекулянцкі’ [3, с. 171].

У рускай літаратурнай мове германізм з’яўляецца мнагазначным архаізмам і тлумачыцца наступным чынам: **гешэфт** – (разм. *іран.*) ‘1. Дробная выгадная афёра, гандлёвая здзелка, спекуляцыя. 2. Атрыманне асабістай выгады ў бескарыслівай справе; нягрэблівая нажыва’. Ад яго ўтварыліся вытворныя **гешэфтма́хер** – (разм. *зневаж.*) ‘спекулянт’ і **гешэфтма́херства** – (разм. *зневаж.*) ‘адцягнены назоўнік да **гешэфтма́херскі**’ [4, с. 74].

Як зняважлівае выкарыстоўваецца слова **гешэфт** у сучаснай украінскай мове, напрыклад: **гешэфт** – (зняваж.) ‘спекуляцыйная, выгадная здзелка // выгада, барыш, прыбытак’ [2, с. 204]. Германізм таксама з’яўляецца структурным кампанентам украінскага фразеалагізма *зробити гешэфт* ‘атрымаць прыбытак з чаго-н. // нажыцца на чым-н.’

Асобныя ўстарэлыя лексемы ў дыялектнай мове набылі іншыя марфалагічныя характарыстыкі. Напрыклад, у літаратурнай мове германізм **шарва́ркі** ‘натуральныя павіннасці па будаўніцтве і рамонце замкаў, дарог, мастоў, грэбляў, плацін, млыноў і іншых дзяржаўных і панскіх збудаванняў, ачыстцы берагавых палос суднаходных рэк у ВКЛ, Рэчы Паспалітай і ў Расійскай імперыі ў XV – першай трэці XX ст., а таксама ў Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг.’ ужываецца пераважна ў форме множнага ліку. У гаворках Брэстчыны гэтая назва выкарыстоўваецца як назоўнік мужчынскага роду адз. ліку: **шарва́рок** ‘павіннасць па ўпарадкаванні дарог’. *Робылы нову дарогу до Етловыч, то выганелы одроблеты шарварок* (в. Галоўчыцы Драгічынскага раёна). На Зэльвеншчыне даная лексічная адзінка – назоўнік жаночага роду: **шарава́рка**. Пашырылі семантыку ўстарэлага слова жыхары Іўеўшчыны. Напрыклад, у “Слоўніку Гродзенскай вобласці” (1983) Т.Сцяшковіч адзначае: **шарава́рка**. ‘1. дарожная павіннасць пры буржуазнай Польшчы. 2. дзяжурства, чарга. *Заўтра зранку мая шараварка ў кароўніку, а сёння твая шараварка*. Сіняўшчына Іўеўск.’ (с. 554). Больш падрабязна даследавала гэты германізм С.Струкава ў сваёй кнізе “Лексіка беларускай мовы” (2008).

Прааналізаваны фактычны матэрыял дае падставы сцвярджаць, што ў беларускай мове ўжываецца шэраг устарэлых германізмаў, якія адлюстроўваюць разнастайныя бакі грамадска-палітычнага, эканамічнага, навукова-тэхнічнага і культурнага жыцця народа. У гаворках Беларусі адны запазычанні змянілі найперш сваю фанетычную абалонку, іншыя – семантычны патэнцыял (звучілі або пашырылі сваё значэнне). Некаторыя ўстарэлыя найменні (**зага́рак**, **зэда́ль**, **фу́рман** і інш.), захавалі сваю монасемантычнасць і ў літаратурнай, і ў дыялектнай мове.

Літаратура

1. *Бялькевіч І.К.* Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск, 1970. – 512 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ, 2001. – 1440 с.
3. *Волкава Я.В., Авілава В.Л.* Польска-беларускі слоўнік. – Мінск, 2004. – 880 с.
4. Словарь архаизмов / Сост. И.Смирнов, М.Глобачёв. – Москва, 2001. – 424 с.
5. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі.: У 2 т. Т. 1 А-П / Уклад. Е.С. Мяцельская і інш.; Пад рэд. Е.С. Мяцельскай. – Мінск, 1990. – 287 с.
6. Слоўнік мовы “Нашай Нівы” (1906-1915). У 5 т. Т. 1: А-Д / Уклад. А.М. Анісім, І.Л. Капылюў, В.П. Лемцюгова, Г.К. Усціновіч; Пад рэд. В.П. Лемцюговай. – Мінск, 2003. – 624 с.